

Erfgoed Brussel

33

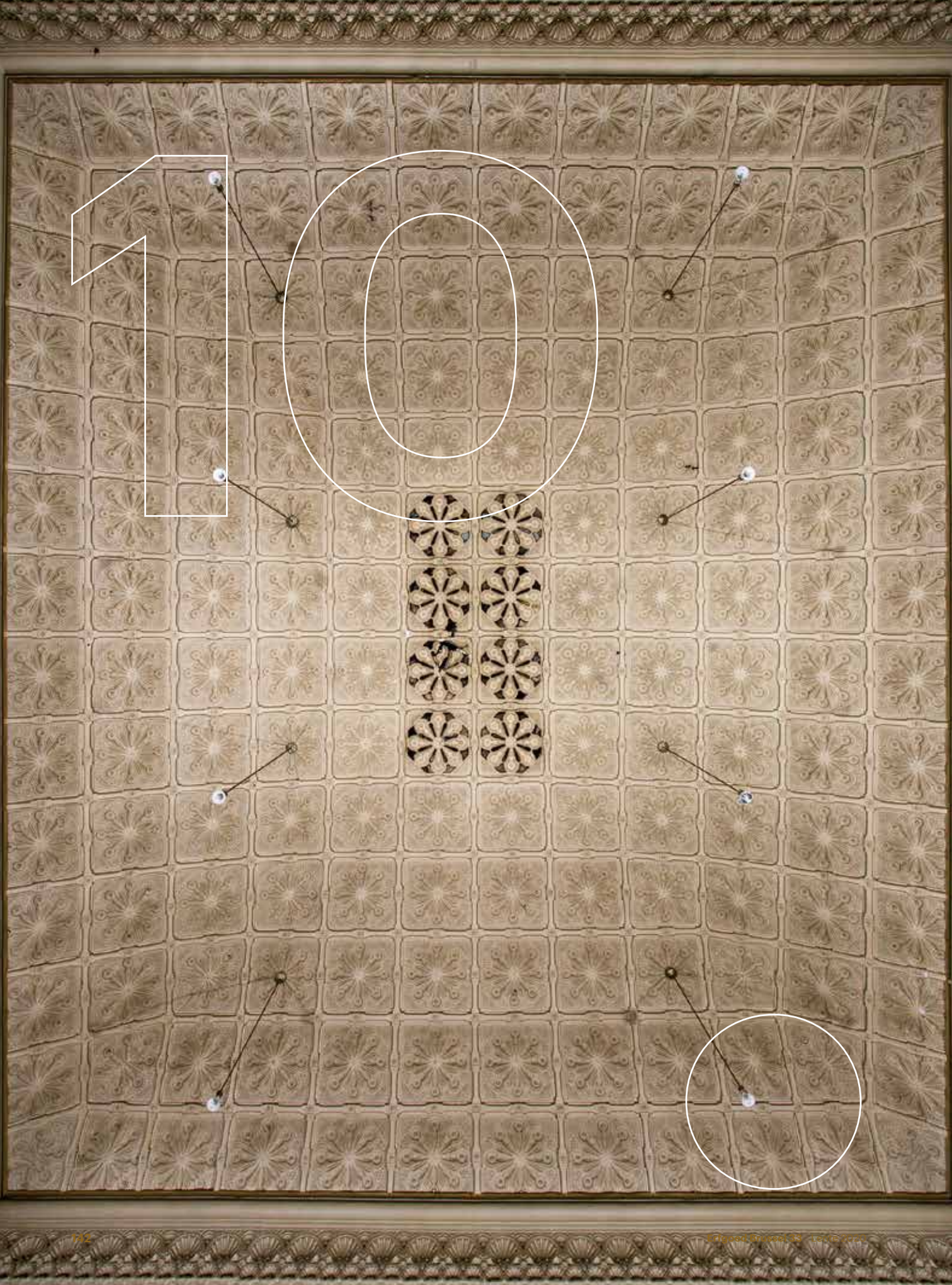
Lente 2020

U

urban.brussels

Dossier **LUCHT,
WARMTE, LICHT**

Schijnwerpers op het Aegidium

Hoe het licht in het *Diamant Palace* geleidelijk werd gedoofd

CÉCILE CANNESSON
ARCHITECT BIJ MA2

NVDR Elektriciteit veroverde vanaf de 19de eeuw geleidelijk aan de stad, haar gebouwen en hun interieurs. Cécile Cannesson neemt ons mee naar een van de absolute hoogtepunten van de elektrische verlichting in Brussel aan het begin van de 20ste eeuw: het *Diamant Palace* te Sint-Gillis, vandaag beter bekend als het Aegidium. Duizenden gloeilampen brachten de somptueuze decors van dit uitzonderlijke feestcomplex tot leven. Verlichting en decors waren hier volledig met elkaar versmolten tot een ondeelbaar geheel. Het opnieuw tot leven wekken van de feeëriek verlichting vormt vandaag dan ook een van de grote uitdagingen van de nakende restauratie van dit beschermde monument, daarbij ook rekening houdend met de eigentijdse technieken en energetische uitdagingen.

ENG **Spotlight on the Aegidium**

Or how the *Diamant-Palace* gradually faded away...

The *Diamant-Palace*, better known today as the Aegidium is a hidden gem of Brussels heritage, a site of exceptional cultural significance which begs to be opened up to the public once more. Original, spectacular and eclectic, its interior decoration displays a dazzling combination of styles switching between Art Nouveau, Art Deco, Louis XV and even Moorish, with one central theme: illusion.

Most striking is the abundant use of electric light, still a relatively new technology when the *Diamant-Palace* was built in 1905. It was not purely functional but specifically designed to enhance the whole scenography. No fewer than 5,500 lamp sockets were found concealed in the stucco decorating the ceilings, friezes and mouldings, and further architectural surveys have revealed a lighting system quintessential for the state of the art of electricity at that time. Architects MA² who won the contract to restore the entire building to its former glory, including the decor, has taken on the challenge to recreate the spirit and style of this period lighting.

AFB. 1
Gevel van het Sint-Gillisvoorplein nrs. 16, 16a en 18, omstreeks 1907. Rechts de ingang van het voormalige Diamant-Palace (verz. Lemerrier).

Dankzij de inventaris¹ van historische bioscoopzalen in Brussel die in de loop van de jaren 1990 werd opgesteld, werd een voormalig complex van feest- en theaterzalen uit het prille begin van de 19de eeuw herontdekt. Het Aegidium, zoals de zaal tijdens haar laatste levensjaren genoemd werd, ligt thans in een bouwblok verscholen, achter een rij neoclassicistische gevels langs het Sint-Gillisvoorplein. Het vormt een uitzonderlijk architecturaal geheel in een bonte mengeling van art nouveau en art deco, Lodewijk XV-stijl en Moorse stijl.

Lange tijd bleef de geschiedenis van dit fascinerende complex in de gemeente Sint-Gillis weinig gekend. Toen het in 1906 zijn deuren opende, droeg het de toepasselijke naam Diamant Palace. Er werd immers gebruik gemaakt van alle nieuwsoortige technische snuffjes. De inrichters speelden ten volle de voordelen van het elektrisch licht uit, via een scenografie met sterke spiegeffecten. Nadat het complex een nieuwe bestemming had gekregen, verloor het echter geleidelijk zijn glans en stilistische en architecturale samenhang. Een eeuw na de inhuldiging werd het geheel alsnog bij koninklijk besluit beschermd². In het kader van de restauratie en herbestemming van dit pand vormt het installeren van een nieuwe verlichting die de geest en stijl van de oorspronkelijke verlichting respecteert

een van de grote uitdagingen voor de herwaardering van dit erfgoedkundig pareltje.

In 2009 werd MA2, een architectuurbureau gespecialiseerd in de restauratie van beschermd erfgoed, aangezocht om de integrale restauratie van het interieur en de buitenzijde van het Aegidium-complex in goede banen te leiden. Historicus Carlo R. Chapelle kreeg de opdracht de geschiedenis en evolutie van deze sprookjesachtige ruimte te bestuderen. Zijn historische studie leverde essentiële informatie op voor een goed inzicht in het complex³. Na verscheidene jaren van onderzoek en na de verkoop van het gebouw in 2018, is de tijd nu rijp voor de uitvoering van een restauratieprogramma dat perfect aansluit bij het Diamant Palace van weleer.

VAN DIAMANT PALACE TOT AEGIDIUM

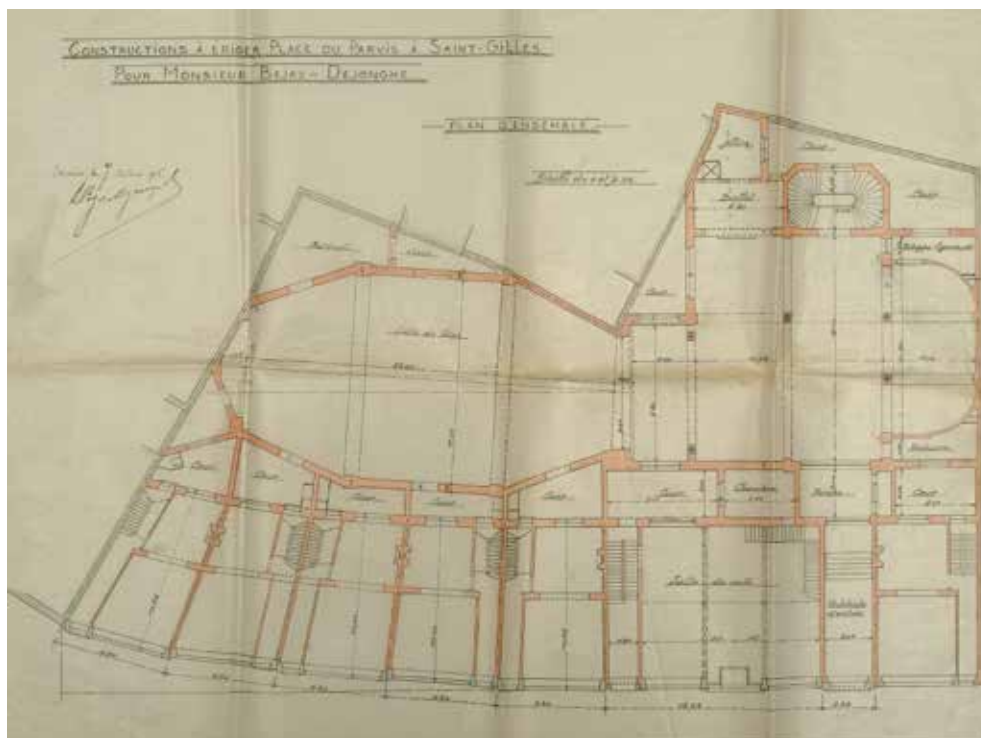
In 1905 was het Sint-Gillisvoorplein nog een gigantische bouwverf waar in ijtempo aan werd gewerkt. Léon Bejai-Dejonge, een figuur wiens ongetwijfeld boeiende levensloop weinig sporen heeft achtergelaten maar die kennelijk heel rijk was, bezat daar verscheidene percelen. Hij liet er, bijna gelijktijdig, de meeste gebouwen optrekken die de pare zijde van het toekomstige plein zouden vormen.

1. *Inventaire des salles de cinéma de la Région de Bruxelles-Capitale*, 2e deel, 'Choix de 30 cinémas', studie uitgevoerd door La Rétime du Plateau asbl, augustus 1993, pp. 9-19.

2. Besluit van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering houdende instelling van de procedure tot bescherming als monument van bepaalde delen van de voormalige bioscoop 'l'Aegidium' gelegen Sint-Gillisvoorplein, 18 te Sint-Gillis.

3. CHAPPELLE, C., *Notes pour servir à l'histoire du Diamant-Palace devenu Panthéon-Palace et actuel Aegidium à Saint-Gilles (Bruxelles)* (niet-uitgegeven historische studie uitgevoerd in opdracht van MA2), 2009.

AFB. 2
Overzichtsplan met het oog op de bouw, 1905
(© GASG/Urb 63).

Het was architect Guillaume Segers, over wie al evenmin veel geweten is, die dit geheel van neoclassicistische rijhuizen met commerciële benedenverdieping ontwierp (AFB. 1). Achter nummer 18, in het hart van het bouwblok, school echter geen gewoon gebouw maar een verbazingwekkend architecturaal geheel dat, volgens de wens van de eigenaar, een feest- en theaterzaal moest worden.

Op 27 december 1906 opende het Diamant Palace zijn deuren. Deze originele en mondaine uitgaansplek moest de Zuid-Brusselse burgerij een kwaliteitsvolle locatie voor vertier en ontspanning bieden. Gedurende meer dan 20 jaar vonden in de twee zalen van het feest- en recreatiecomplex prestigieuze bals en dansavonden plaats, theatervoorstellingen en komische revues, concerten, operettes en filmvoorstellingen van Pathé Frères (AFB. 2). In 1924, na het overlijden van Léon Bejai-Dejonghe, kocht het echtpaar Dierckx-Gille het Diamant Palace over en doopten ze het om tot Panthéon Palace. dat net als zijn voorganger een populaire danszaal werd.

In 1929, toen kanunnik Gaspar Simons voor rekening van de vereniging 'Parochiewerken van Sint-Gillis' het gebouw, dat hij als een van de

'mooiste panden van heel Brussel' bestempelde, voor een prikje kon kopen, veranderde echter alles. Zoals hij het zelf verwoordde, wou hij er een ruimte van maken die openstond 'voor alle initiatieven ter bevordering van religieuze, maatschappelijke, patriottische en oprecht recreatieve werken enz.'. Hij doopte het gebouw om tot Aegidium, als eerbetoon aan Egidius, of Sint-Gillis de Eremiet, de patroonheilige van de parochie. Zelfs al bleef men de zalen en lokalen verhuren voor banketten, concerten en lezingen, toch verdwenen jaren van burlesk en ander vermaak achter een veel strengere esthetiek.

Er wordt aangenomen dat er tot dan toe slechts weinig wijzigingen aan het oorspronkelijke werk van Guillaume Segers waren aangebracht. Dat veranderde in 1933, toen kanunnik Simons aan architect Léon Denis de opdracht gaf voor diverse verbouwingen, waaronder het creëren van een nieuw pand binnen het bouwblok. In het verlengde van de grote trap werd de benedenverdieping aangevuld met een groot café met art-decoversiering, terwijl de verdieping werd voorzien van een foyer die tussen de twee theater- en concertzalen in lag. Deze ingreep wijzigde de oorspronkelijke decors ter hoogte van de scheidingsmuren en in de ruimten tussen de oude en de nieuwe delen. Twintig jaar

AFB. 3
Lodewijk XV-zaal (© Marie-Françoise Plissart, 2015).

later, in volle modernisme, waren architecten Hendrickx en Stevens verantwoordelijk voor enkele nefastere ingrepen, toen ze de Lodewijk XV-zaal met een betonplaat horizontaal in tweeën deelden. Dit beperkte niet alleen het volume en de lichtinval, maar vooral: de ingreep hield totaal geen rekening met de oorspronkelijke decors (AFB. 3).

Vanaf 1978 werd de begane grond ingenomen door een dagcentrum voor senioren, wat meteen het einde betekende voor het publieke gebruik van het flamboyante Diamant Palace en het 'respectabeler' Aegidium. In de jaren 1980 werd het gebouw wegens brandgevaar gesloten. Sindsdien is nog zelden van deze uitzonderlijke ruimte gebruikgemaakt.

AFB. 4
De Moorse zaal met haar verlichting, omstreeks 1929-1930 (uit een door kanunnik Gaspar Simons uitgegeven aanplakbiljet).

EEN DIAMANT VOOR SINT-GILLIS

*“L’inauguration officielle du merveilleux ‘Diamant Palace’ a eu lieu vendredi soir; elle a été une véritable stupéfaction pour la foule nombreuse d’invités qui avaient répondu à l’invitation de la direction. Rien de plus féérique, de plus éblouissant que cette salle merveilleusement décorée, éclairée à profusion, formant un décor de rêve. Les cris d’admiration partaient sans cesse, et les cœurs des Saint-Gillois ont battu d’allegresse, car pas une commune de l’agglomération ne possède local pareil.”*⁴ Volgens Carlo Chapelle waren er toen in Europa, en zelfs in de hele wereld, wellicht weinig theaters die op een dergelijke manier met elektriciteit waren uitgerust – in geen geval zo overvloedig⁵ (AFB. 4). Eind 19de eeuw was de elektrische verlichting aan haar opmars begonnen. Thomas Edison en zijn eerste gloeilamp hadden een ware revolutie teweeggebracht en in Brussel begon men met de uitbouw van distributienetten. Maar hoewel elektriciteit symbool stond voor technische vooruitgang, riep ze ook nog heel wat twijfels op en vond ze slechts met mondjesmaat ingang in de architectuur.

Maar niet in het Diamant Palace... Hoewel een deel van de binnenverlichting, met name de wandlampen en de luchters, nog met gas werkten, overheerste de elektrische verlichting. In de verschillende zalen werden meer dan 5.500

4. “Vrijdagavond vond de officiële inhuldiging van het prachtige ‘Diamant Palace’ plaats; de massa gasten die op de uitnodiging van de directie waren ingegaan, waren met verstomming geslagen. Wat was er feerrieker, betoverender dan deze schitterend gedecoreerde en overvloedig verlichte zaal, een echt droomdecor... Kreten van bewondering klonken alom, en de harten van de inwoners van Sint-Gillis jubelden, want geen enkele andere gemeente in de agglomeratie beschikt over een dergelijk lokaal.”, *Inauguration du Diamant-Palace*, persartikel, december 1906, geciteerd in CHAPPELLE, C., *op.cit.*, p. 41.

5. CHAPPELLE, C., *op.cit.*, p. 211.

AFB. 5A EN 5B
Plattegrond van de begane grond en van de eerste verdieping met de beschermde ruimten in het rood (© MA2, 2015).

lampfittings geïnventariseerd, ingewerkt in de plafonds, de moulures, de kapitelen in stucwerk, de lambriseringen en de houten consoles. Het plafond van de Moorse zaal vormt in dat verband het indrukwekkendste voorbeeld. Rijen van duizenden gloeilampen verlichtten niet enkel het decor, ze vormden er een wezenlijk onderdeel van. De toepassing van deze myriade aan gloeilampen in het Aegidium zou praktisch onhaalbaar zijn geweest zonder de schakelaars die de manuele en individuele ontsteking van de verlichtingsapparaten vervingen. Een van de grote voordelen van elektrische verlichting was overigens dat de apparaten probleemloos overal konden worden geplaatst en aangesloten. Om maar te zwijgen over de voordelen op het gebied van veiligheid en lichtintensiteit. In dat opzicht was de elektrische verlichting van het Diamant Palace zeker *state of the art* te noemen.

Vandaag zijn de ontelbare gloeilampen verdwenen en de fittingen aan het oog onttrokken of gedemonteerd, waarschijnlijk om de kosten te drukken of om veiligheidsredenen. Zonder deze verlichting blijft slechts een thematisch eclectisch decor over...

6. Studie uitgevoerd door het studie bureau voor elektriciteit TSPO in het kader van de aanvraag tot unieke vergunning voor het Aegidium, 2014.

ILLUSIE, HET SLEUTELWOORD VAN DE COMPOSITIE

In de staat waarin het zich nu bevindt, vertoont het Aegidium een grote stilistische verscheidenheid: art nouveau en art deco gaan er hand in hand met Lodewijk XV en Moorse stijl. Maar ondanks dit eclecticisme heerst er een gevoel van eenheid, dankzij de gecreëerde sfeer van illusie. Die illusie kwam tot stand door de manier waarop de verlichting de decoratie mee vormgaf en door het weerspiegelingseffect van de overvloedig aanwezige spiegels. Als feest- en theatercomplex wilde het Diamant Palace met zijn trompe-l'oeil-scenografie de bezoeker verleiden en verrassen (AFB. 5A EN 5B). De studie⁶ die in 2014 in samenwerking met het studie bureau voor elektriciteit TSPO werd verricht, moest de installaties uit die tijd bestuderen en beschrijven op basis van de aangetroffen overblijfselen: kabeltracés, fittingen, uitsparingen in de wanden, versieringen, enz. In elke ruimte werden nauwgezet sonderingen uitgevoerd om alle lichtpunten te lokaliseren en een inzicht te krijgen in de gebruikte technieken en de inwerking van de verlichting in de decors.

AFB. 6A
Demontage van de bekleding in de gang waarachter zich sporen bevinden van de oorspronkelijke decors (© MA2, 2013).

AFB. 6B
Gang van de inkom met zijn oorspronkelijke wandspiegels en plafond (© Marie-Françoise Plissart, 2015).

AFB. 6C
Bloem in stucwerk in de gang waarin een porseleinen fitting is verwerkt (© MA2, 2015).

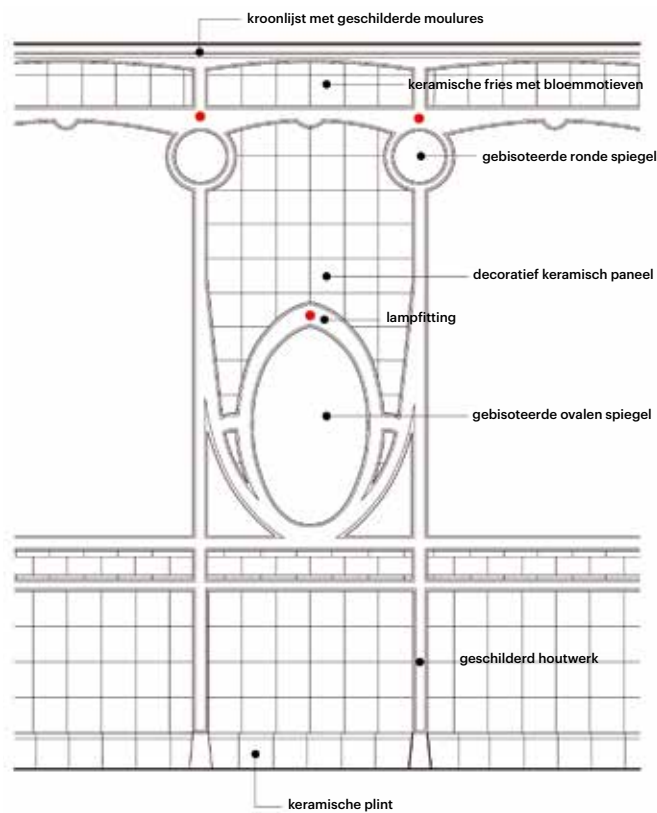
Die illusie begint al bij het binnentreden van het Aegidium, in de grote gang met tongewelf die naar de wintertuin leidt. Hoewel hier slechts een paar sporen van de muurdecoratie zijn overgebleven – met uitzondering van de spiegels, die allemaal werden gedemonteerd en zorgvuldig zijn geconserveerd – bleef het plafond in de loop der jaren uitzonderlijk goed bewaard. Het wordt geritmeerd door zeven rijen identieke veelvlakkige spiegels met geslepen randen, gevat in geprofileerde houten lijsten. Elk raakpunt van deze lijsten is versierd met een

bloem in stucwerk, waarachter een porseleinen fitting verborgen zit die vroeger een gloeilamp bevatte. Er was geen andere verlichting: de 54 lichtpunten en hun talloze reflecties volstonden ruimschoots om de hele gang in licht te doen baden. Daarenboven waren de bewaarde stucwerkfriezen en geprofileerde sokkels vroeger met verguldsel en zilverwerk versierd. De polychromie, aangevuld met dit spel van spiegels en licht, moest een fonkelend geheel vormen dat zich eindeloos in facetten vermenigvuldigde (AFB. 6A, 6B EN 6C).

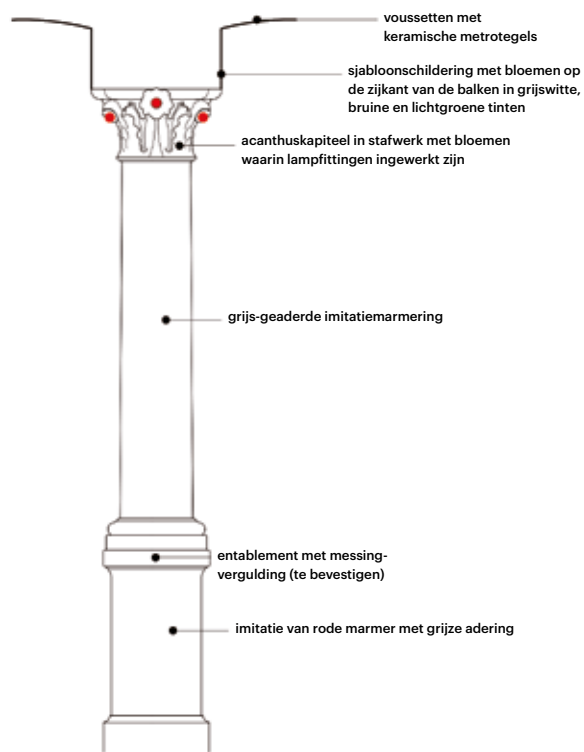
De uit houtwerk, spiegels en keramiek vervaardigde sierpanelen van de wintertuin hanteren eenzelfde taal die dit effect verderzet, maar dan in andere kleurtinten. Hoewel alle lampen verdwenen zijn en geen enkele fitting werd teruggevonden, bevestigde de ontdekking van voedingskabels en metalen buizen achter de decors het bestaan van de verlichting. De verlichting boven de ovale spiegels deed de

AFB. 7A
Wintertuin waarvan de oorspronkelijke sierpanelen werden aangetroffen in de vestiaire (© Marie-Françoise Plissart, 2015).

AFB. 7B
Wintertuin, detailplaat, compositie van de sierpanelen en plaatsbepaling van de lichtpunten in het rood (© MA2, 2015).

AFB. 7C
Wintertuin, detailtekening met opbouw van de zuilen en aanduiding van de lichtpunten in het rood (© MA2, 2015).

AFB. 8
De eretrap (© Marie-Françoise Plissart, 2015).

op keramiek geschilderde landelijke taferelen nog beter tot hun recht komen. In het midden wordt het geheel geritmeerd door negen gietijzeren zuilen afgewerkt met imitatiemarmor. In de versierde kapitelen zijn eveneens lampen ingewerkt en ook hier werden fittingen in het stucwerk ontdekt. Het is een detail dat we vooral in de decors van het oude Diamant Palace aantreffen, wat bevestigt dat de verlichting er een volwaardig, zelfs essentieel decoratief element vormde van de algemene compositie (**AFB. 7A, 7B EN 7C**).

De eretrap leidt de bezoeker naar de theaterzalen, die baden in een eclectische sfeer, aarzelend tussen Lodewijk XV-stijl, empirestijl en art nouveau (**AFB. 8**). In de trappenhal stroomt natuurlijk licht via een groot ovaal raam naar bin-

AFB. 9
Pauw in stucwerk boven de kroonlijst van de trappenhal. In het uiteinde van elke veer kon een gloeilamp ingedraaid worden (© MA2, 2009).

nen. Op basis van oude foto's en sonderingen hebben we verscheidene types verlichtingsapparaten kunnen identificeren, zowel op gas als elektriciteit, waaronder decoratieve toortsen in

AFB. 10
Lodewijk XV-zaal, ca. 1929-1930 (uit een door kanunnik Gaspar Simons uitgegeven aanplakbiljet).

AFB. 11
Plafond van de Lodewijk XV-zaal, dat van de zaal werd afgescheiden door de toevoeging van een betonvloer in 1953 (© Marie-Françoise Plissart, 2015).

art-nouveaustijl aan elke bloktrede, wandlampen in typische art-decostijl en een aan het daklicht bevestigde lichter. De drie hoge wanden van de trappenhal zijn versierd met grote omlijste spiegels en een overvloed aan cartouches, sierlijsten, medaillons, friezen en guirlandes in stucwerk. In sommige decoratieve elementen van het verlaagde gewelfde plafond zijn lampen ingewerkt, zoals in de prachtige pauwenstaarten, waarin telkens maar liefst 40 fittingen zijn aangetroffen, in totaal 160 lichtpunten (AFB. 9). Ook rondom de glazen koepel zijn een honderdtal lampen ontdekt, waarvan de kabels en fittingen aan het zicht werden onttrokken door een beschilderde houten lijst. Natuurlijk licht, gasverlichting en elektrische verlichting gingen hier hand in hand. Terwijl in tal van andere binnen het bouwblok gelegen en dus vrij duistere ruimten kunstlicht noodzakelijk was, kon het daglicht hier gul binnenvallen.

De Lodewijk XV-zaal ademt dezelfde decoratieve taal als de grote trap maar oogt veel soberder. De wanddecoratie is in hout en stucwerk uitgevoerd en wordt geritmeerd door grote spiegels gevat in geprofileerde lijsten en verlevendigd door ornamenten die, ook hier, meer dan 40 lampen bevatten (AFB. 10). Het gewelfde plafond, nu verborgen achter de betonplaat uit 1953, is versierd met grote ronde medaillons gevat in rijkelijk lijstwerk, afwisselend voorzien van oculi die het natuurlijke licht binnenlaten en van florale schilderijen op gemaroufleerd doek (AFB. 11). De geprononceerde kroonlijst, die ook een reeks fittingen bevat (245 stuks), vormde

rond de hele omtrek van het gewelfde plafond een lichtband die de doeken en ornamenten nog beter tot hun recht liet komen. In het midden van de ruimte hing een majestatische kroonluchter met een diameter van meer dan twee meter, waarschijnlijk in verguld brons en kristal, thans verdwenen maar nog zichtbaar op archiefphoto's. Gasleidingen aan de achterkant van de decors wijzen ook op de aanwezigheid van thans verdwenen wandlampen.

Maar het adembenemendste voorbeeld blijft de hoofdzal, de Moorse zaal genoemd, aan de andere kant van de trappenhal. Haar decoratieve uitvoering is van een uitzonderlijke kwaliteit, in een stijl die toen volkomen uniek was in Brussel (AFB. 12). Met uitzondering van enkele monochrome overschilderingen en een paar vochtproblemen, zijn deze decors in de loop der jaren wonderwel bewaard gebleven en enkel de omkadering van de scène werd in de jaren 1930 gewijzigd. Het fijn bewerkte hout- en stucwerk put volop uit het Moorse repertoire: veellobbige of hoefijzervormige bogen en arcaturen, monumentale uitgesneden consoles, met imitatiemarmer beschilderde zuiltjes en pijlers, spiegels en decors met rozetten... Deze zaal, die oorspronkelijk een polychromie met heel uitgesproken kleuren tentoonspreidde en rijkelijk van spiegels was voorzien, paste alle hier al vermelde illusionistische recepten toe, maar dan in een hoogst originele oosterse sfeer (AFB. 13). Ze bevatte meer dan 1.900 lampen waarvan de fittingen in de decors waren ingewerkt (AFB. 14).

Het gewelfde plafond wordt gevormd door een reeks van 168 cassetten in stucwerk, versierd met een hoofdmotief in de vorm van een acht-puntige ster. De punten van de ster hebben een spatelvormig uiteinde, en we zien ook een uit-springende cirkelvormige rand van oude, thans dichtgemaakte fittingen. “Ce plafond, à ma connaissance unique en son genre, était assurément la première chose qui frappait quiconque découvrait la salle mauresque. (...) l’éclairage offrait à la salle, autrement colorée, une véritable voûte céleste étoilée, qui multipliait au-delà de l’imaginable l’exotisme inattendu de la décoration.”⁷ Zoals blijkt uit de enige overgebleven foto uit die tijd, werd dit fonkelende plafond omkaderd door een lichtband gevormd door 230 lichtpunten, terwijl ook het portaal en de balkonconsoles van talrijke lichtpunten waren voorzien. Op die oude foto zijn ook nog de ‘boeketvormige’ wandlampen te zien (zie afb. 4).

HOE HET LICHT OPNIEUW LATEN BRANDEN?

Uit de *in situ* uitgevoerde studies en onderzoeken blijkt duidelijk hoe de voor het Diamant Palace ontworpen verlichting niet alleen van praktisch nut was en het comfort moest verbeteren, maar ook integraal deel uitmaakte van de scenografie. Om de verwondering van de bezoeker uit die tijd te doen herleven, moeten drie groepen verdwenen elementen worden gereproduceerd: de spiegels, de polychromie en de verlichting, allemaal decoratieve elementen die elkaar onderling versterken en aldus bijdragen tot een scenografie waarin fonkelende reflecties, perspectieven, weerkaatsingen, trompe-l’oeils en illusies op een magische manier samenvloeien.

Daar de restauratieopdracht in de eerste plaats tot doel heeft de identiteit van het oorspronkelijke werk te herstellen, zijn de technische elementen van wezenlijk belang voor dit project. De spiegels zullen moeten worden gerestaureerd en opnieuw in de ruimte opgesteld, terwijl de studie van de polychromie het mogelijk moet maken de specifieke tinten voor elk decor te achterhalen en te reproduceren. Blijft echter het meest complexe en belangrijkste scenografische element: de verlichting zoals die ten tijde van het Diamant Palace bestond.

Het grondige onderzoek dat in samenwerking met TSPO is verricht, heeft ons in staat gesteld

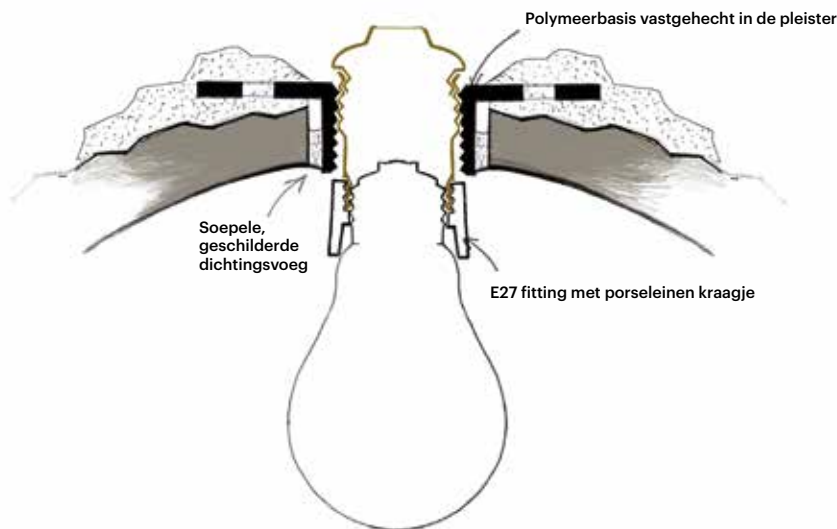

AFB 15A EN 15B
Het in het Aegidium meest voorkomende model van porseleinen fitting (E27), dat onder meer werd aangetroffen in het plafond van de Moorse Zaal (© MA2, 2019).

alle verlichtingstechnieken te identificeren en te inventariseren, alle in de loop der jaren aangebrachte wijzigingen aan het licht te brengen en hun impact te evalueren. Een precieze plaatsbepaling van de elektrische apparaten (schakelaars, lampen, stekkers, enz.) en van de elektrische kringen (of de gasleidingen) heeft aangetoond dat de toenmalige voedingstechnieken en de houders van de elektrische apparaten die overal in het gebouw zijn ontdekt sterk vergelijkbaar waren. De voeding verliep via met isoleerband beschermde kabels in metalen buizen, opgespannen op porseleinen isolatoren of rechtstreeks in de pleisterkalk verzonken.

Het oorspronkelijke model van de porseleinen lampfitting, die hier het veelvuldigst werd gebruikt, bestond uit twee delen (**AFB. 15A EN 15B**). In het bovendeel bevonden zich de lamp aan één kant en de twee voedingskabels aan de andere.

⁷ “Bij mijn weten is dit plafond uniek in zijn genre, en het was vast en zeker het eerste wat iedereen opviel die de Moorse zaal betrad. (...) Dankzij de verlichting werd de zaal, met haar ongebruikelijke kleuren, een echt met sterren bezaaid hemelgewelf dat het verrassende exotisme van de decoratie op onvoorstelbare wijze in de verf zette.”
CHAPELLE, C., op. cit., p. 123.

AFB. 16
Detail van de inwerking van een nieuw type fitting in de stucwerkdecors. Voor de nieuwe fittingen wordt gedacht aan een model in messing en porselein dat een afwerking waarborgt die trouw is aan de oorspronkelijke (© MA2, 2019).

Deze twee kabels, van 6 tot 10 mm², waren parallel geschakeld en werden door klemming met twee schroeven met elkaar in contact gebracht. Het onderste deel van de fitting isoleerde het geheel. Het zal niet mogelijk zijn deze verouderde technieken, die in de loop der jaren sterk evolueerden, naar oorspronkelijk ontwerp te restaureren, want alle gloeilampen zijn op een niet nader bepaalde datum verdwenen en de fittingen gedicht en buiten werking gesteld. De integrale vervanging van de elektrische installatie dient te gebeuren overeenkomstig de huidige normen, terwijl het economische aspect zeker zal meespelen bij het bepalen van het vereiste vermogen voor de verlichting in alle zalen en van het aantal lampen.

De restauratie omvat dus twee belangrijke delen: de demontage van de bestaande voorzieningen en hun vervanging door hedendaagse toestellen. Het verwijderen van de houders en de voedingen, met name in de plafonds van de Moorse zaal en in de pauwenveren van de eretrap, kan risicovol zijn, want de kabels en fittingen zitten in de materie verankerd. Waar het valse plafond bereikbaar is – wat niet overal het geval is – zou het mogelijk moeten zijn de fitting te verwijderen door een opening te maken met een klokboor aan de kant van de decors en door aan de verborgen kant de pleister nauwgezet te verwijderen, zodat de draden kunnen worden losgemaakt. Nadat de boring is uitgevoerd, kan een nieuwe, even grote fitting worden geplaatst, maar hoe de bevestiging precies dient te gebeuren wordt nog onderzocht (AFB. 16).

Als het niet mogelijk blijkt de decors op de verticale wanden te verwijderen om aldus toegang te krijgen tot de technische uitsparingen en om nieuwe toestellen te kunnen plaatsen, wordt overwogen deze apparaten via de buitenkant van het gebouw te voeden. Voor alle apparaten zal dit gebeuren met kabels van het type XGB 5G1.5 (vijf geïsoleerde kabels van 1,5 mm²), die reglementair verplicht zijn voor publiek toegankelijke gebouwen.

Het was essentieel het vermogen van de oorspronkelijke installaties vast te stellen om de lichtsterkte van de zalen te kunnen bepalen. Daarenboven is uit de studies gebleken dat de elektrische circuits, zoals die in de Moorse zaal, werden aangevuld met een reostaat waarmee de lichtintensiteit tijdens de voorstellingen kon worden geregeld. De gloeilampen, a priori van 15 tot 25 W, brachten een warm licht voort dat naar donkeroranje neigde voordat het uitging. De kleurtemperatuur varieerde dus sterk (tussen 2000 en 2900 K). De nieuwe installatie zal dus dimbaar moeten zijn zodat ze historisch correct en flexibel in gebruik is. Dankzij de ontwikkeling van de led-technologie in de voorbije jaren zal een lamp gevonden kunnen worden die het Edison-model zo dicht mogelijk benadert, zowel esthetisch als technisch. In tegenstelling tot de eerste modellen, die een heel wit licht produceerden, beschikken de nieuwste ledlampen immers over kleurfilters op filamenten die de modellen met gloeidraad imiteren. De studies daaromtrent zijn nog aan de gang en ook de technische ontwikkeling van de ledtechnologie staat niet stil (AFB. 17 EN AFB. 18). Om

AFB. 17

Vergelijkende studie van verschillende modellen gloeilampen (gedimd op 50%) (© TSPO, 2015).

- 1 – Edisonlamp met niet-spiraalvormig filament (42W). Dit is een gloeilamp met een koolstoffilament, gebaseerd op de modellen uit die tijd. Ze stemt overeen (op het gebied van kleurtemperatuur, licht, plaatsing van het filament in de lengte) met de gloeilamp die in 1905-1906 in het Diamant-Palace werd gebruikt. Ze is de referentie in het kader van deze studie, maar volgens de foto's uit die tijd is ze bolvormig, zoals modellen 2 en 3.
- 2 – Lamp met spiraalvormig filament (40W). Dit is een klassieke gloeilamp.
- 3 – Lamp met niet-spiraalvormig filament (42W). Halogeenlamp. Het filament is van wolfram. Het gaat om het laatste gloeilampmodel.

AFB. 18

Ledlamp, imitatie van niet-spiraalvormig filament, 8W led-equivalent aan 48W gloeilicht (gedimd op 50%) (© MA2, 2019).

dit alles te testen, zullen talrijke proeven *in situ* nodig zijn om een lichtsterkte, lichtstroom en kleurtemperatuur te bekomen die de oorspronkelijke zo goed mogelijk benaderen.

De verlichting werd vroeger aangestoken via individuele bedieningspanelen per zaal en per decorgeheel, zodat ze aan elke soort voorstelling of evenement kon worden aangepast. Dat

zal ook mogelijk zijn met de nieuwe installatie, want in de decors is geen enkele onafhankelijke schakelaar aangetroffen.

Uit het onderzoek van Carlo Chapelle blijkt dat de lichten, toortsen en wandlampen die het geïntegreerde verlichtingssysteem aanvulden, zowel op gas als elektriciteit, niet op maat van het Diamant Palace werden gemaakt maar wel uit 'standaardcatalogi' werden gekozen. Momenteel wordt gezocht naar modellen die de modellen op de oude foto's benaderen.

Het publiek zal nog verscheidene jaren geduld moeten oefenen voordat het het flamboyante Diamant Palace in zijn vernieuwde gedaante zal kunnen ontdekken. De gekozen programmatie zal naadloos moeten aansluiten bij de continuïteit van de eerste helft van de geschiedenis van deze unieke plaats in Brussel. De technische vooruitgang van de voorbije jaren, met name op het gebied van ledverlichting, opent echter tal van mogelijkheden die doen vermoeden dat het nakende restauratieproject, zelfs al gebruikt het hedendaagse technologieën, deze ruimte zal kunnen herbestemmen in overeenstemming met haar betoverend historisch kader.

Vertaald uit het Frans

Hoofredactie

Stéphane Demeter

Redactiecomité

Françoise Cordier, Paula Dumont,
Griet Meyfroets, Valerie Orban en
Cecilia Paredes

Coördinatie dossier

Griet Meyfroets

Coördinatie iconografie

Julie Coppens en Griet Meyfroets

Auteurs/ redactionele medewerking

Jérôme Bertrand, Cécile Cannesson, Robin Debo, Michel Delabarre, Pascal Desmée, Quentin Demeure, Pieter De Raedt, Jelena Dobbels, Claire Fontaine, Christian Frisque, Vincent Heymans, Philippe Lemineur, Gertjan Madalijs, Françoise Marneffe, Sophie Mersch, Griet Meyfroets, Caroline Six, Christian Spapens, Guido Vanderhulst *, Barbara Van der Wee, Tom Verhofstadt

Nalezing

Cate Chapman, Ludo Gobin, Koenraad Raeymaekers, Wim Kenis, Harry Lelièvre, Coralie Smets, Tom Verhofstadt en de leden van het redactiecomité

Vertaling

Gitracom, Hilde Pauwels, Erik Tack, Dynamics Translation, Linguanet

Eindredactie Nederlands

Griet Meyfroets

Eindredactie Frans

Stéphane Demeter

Lijst met afkortingen

AAM – Archives d'architecture moderne
APN - Archives photographiques namuroises
ARA – Algemeen Rijksarchief van België
CIDEP Centre d'information, de documentation et d'étude du patrimoine
CIVA – Centre international pour la ville, l'architecture et le paysage
GAE – Gemeentelijke Archieven van Elsene
GASG – Gemeentelijke Archieven Sint-Gillis
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium / Institut royal du Patrimoine artistique
SAB – Stadsarchief Brussel
SRAB – Société royale d'Archéologie de Bruxelles

ISSN

2034-5771

Wettelijk Depot

D/2020/6860/006

Vormgeving

Polygraph'

Ontwerper van de maquette

Polygraph'

Druk

db Group.be

Verspreiding en abonnementenbeheer

Cindy De Brandt,
Brigitte Vander Bruggen
bpeb@urban.brussels

Bedankingen

Jan De Plus, Vincent Heymans, Serge Goblet, Helen Hermans, Industriemuseum Gent (Michel Delabarre, Brigitte De Meyer en Hilde Langeraert), Michel Provost, Grégory Van Aelbrouck en het team van het Documentatiecentrum van urban.brussels

Verantwoordelijke uitgever

Bety Wakhine, Directeur-generaal, urban.brussels (Gewestelijke Overheidsdienst Brussel Stedenbouw en Erfgoed) Kunstberg 10-13, Brussel

De artikelen zijn gepubliceerd onder de verantwoordelijkheid van de auteurs. Alle rechten voor het reproduceren, vertalen of herwerken zijn voorbehouden.

Contact

urban.brussels
Directie Kennis en Communicatie
Kunstberg 10-13, 1000 Brussel
www.erfgoed.brussels
bpeb@urban.brussels

Herkomst van de foto's

Mochten er ondanks onze inspanningen om alle reproductierechten te betalen toch nog gerechtigden zijn die niet gecontacteerd werden, dan worden zij verzocht zich kenbaar te maken bij de Directie Cultureel Erfgoed van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Erfgoed Brussel reeds verschenen

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez

Extra nummer 2013
Het erfgoed schrift onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen

010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

011-012 - September 2014
Geschiedenis en herinnering

013 - December 2014
Cultusgebouwen

014 - April 2015
Zoniënwoud

015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken en kantoren

017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

021 - December 2016
Victor Besme

022 - April 2017
Art nouveau

023-024 - September 2017
Natuur in de stad

025 - December 2017
Conservatie op de steigers

026-027 - April 2018
Kunstenaarsateliers

028 - September 2018
Het Erfgoed, dat zijn wij!

Extra nummer - 2018
De restauratie van
een uitzonderlijk decor

029 - December 2018
Historische Interieurs

030 - April 2019
Beton

031 - September 2019
Een plaats voor kunst

032 - December 2019
De straat anders bekeken

Alle artikelen kunnen
geraadpleegd worden op
www.erfgoed.brussels

urban.brussels zet resoluut in op de kennismaatschappij en wil met zijn publiek een moment van introspectie en expertise delen over de stedelijke thema's van vandaag. De pagina's van *Erfgoed Brussel* bieden het stedelijk erfgoed in al zijn diversiteit een forum voor open en pluralistische reflectie. *Lucht, warmte, licht* verkent de uiteenlopende dimensies van het technische erfgoed. De actualiteit herinnert ons er immers aan hoezeer het comfort van onze woningen mee ons welzijn bepaalt. Zowel gisteren als vandaag maken architecten gebruik van technische installaties om hun bouwkunst en de performantie ervan ten top te drijven.

Bety Waknine,
Directeur-generaal

U

15 €

ISBN 978-2-87584-190-2